

Pavlíková, L. 2015. Percepce atraktivity lidského obličeje v kontextu stárnutí. Plzeň: ZČU FF.

Posudek disertační práce

Kolegyně Lada Pavlíková předkládá disertační práci věnovanou hodnocení atraktivity lidského obličeje v kontextu stárnutí. Využívá k tomu kombinace kvantitativních metod a polostrukturovaných rozhovorů, které doplňuje vlastním pozorováním testovací situace. V práci jsou testovány tři základní hypotézy, pro jejichž ověření je zvoleno adekvátních metod, a závěry jsou korektně prezentovány v logické souslednosti jasným a srozumitelným jazykem. Práce přináší do českého kontextu zajímavé přístupy a dosud spíše okrajová témata a jako taková si zaslouží pozornost a příležitost k obhajobě.

Níže bych ráda shrnula některé své postřehy a doporučení, včetně několika kritických bodů, které by bylo podle mne vhodné vypořádat jak v rámci obhajoby, tak případně v rámci dalších úprav textu samotného. Současná struktura textu spíše odpovídá výzkumné zprávě, resp. po vhodném zkrácení odborné stati, nikoliv monografii, je však na zvyklostech oboru, jaká očekávání na disertační práce klade.

Svoji první poznámku uvedu tvrzením, že věk 50–65 let není stáří, možná rané stáří, nebo spíše pozdní střední věk. Při současné naději na dožití přes 80 let a maximální délce života kolem 100–120 let je věk 50 let polovinou (ne-li dokonce necelou polovinou) možné životní dráhy člověka. Budiž polehčující okolností, že autorka nehovoří o tvářích jako „starých“, ale spíše využívá přídomek „starší“ nebo, podle mne správnějšího, „osoby ve vyšším věku“. Je však nasnadě zvážit úpravu rámování studie jako studie o stáří, resp. kontext stáří (zejm. pokud byly z hodnocení studie např. vyřazeny obličeje, které byly příliš vrásčité – a ze sociologického hlediska je nutné se ptát: a proč vlastně?).

Text je uveden přehledem současných teorií a empirických výzkumů percepce atraktivity lidského obličeje. Jsou definovány základní pojmy, což je – jak se ukazuje v empirické části – klíčové. On-line slovník českých synonym ke slovu atraktivní uvádí synonyma: přitažlivý, příjemný, milý, půvabný, lákavý a slovo „pěkný“ jako slovo související. V tomto smyslu má atraktivita skutečně blíže k reprodukčnímu chování vázanému k mládí, respektive k partnerskému výběru (přitahování se), který je sice možné zcela legitimně očekávat i ve vyšším věku, ale vzhledem k silným věkovým normám partnerské homogenity v našem kulturním prostředí jej nelze očekávat mezigeneračně. Jinými slovy, jak autorka zjistila, hodnocení atraktivity ve vztahu ke stáří moc nefunguje. To celé ale neznamená, že bychom nebyli schopni diferencovat mezi staršími obličeji v jiných kategoriích, které zde pracovně shrnuji pod pojem „krása“ (sousedství krásná babička/dědeček jsou již laicky přijatelnější, nejsou ale také bez hodnotového podbarvení).

Napadají mne tři možné důvody: za prvé, vzhledem k tomu, že naprostá většina citovaných inspirativních studií vychází z anglofonního prostředí, došlo ke spoléhání se na prostý překlad pojmu „attractive“, který ale může mít v naší kultuře jinak zabarvený význam. Druhým souvisejícím důvodem může být to, že slovní spojení „attractivní obličeje“ nemusí vůbec existovat v přirozeném jazyce sociálních aktérů „z ulice“ a pro respondenty může být nesrozumitelný. A konečně za třetí, naše západní kultura prostě spojení „attractivní – stáří“ nezná. V tomto směru by bylo vhodné posílit studium pramenů na téma sociální reprezentace stáří a ověřit, zda je tato interpretace pro zde

hodnocený výzkum přínosná. V každém případě by překvapení z nefunkčnosti „atraktivity“ bylo bývalo možné předejít alespoň malým předvýzkumem, resp. pilotáží. Tu vždy doporučujeme zejména v případech, kdy následuje časově a na prostředky náročný sběr dat, jako tomu bylo i v tomto případě.

Autorka řeší tento problém ex post opuštěním konceptu atraktivity a reformulací hypotéz v kategorii sympatie, to ovšem nemění ani zacílení teoretického úvodu (vychází z toho, že sympatie je dle některých teoretiků blízka atraktivitě), ani název studie. Představuje to zásadní problém pro druhou výzkumnou otázku a hypotézu H2 (která je ovšem vícelavňová, tj. ptá se na více věcí najednou). Otázka „Jsou krásní lidé hodní lidé?“ může dát významně odlišné proporce odpovědí než otázka „Jsou sympatičtí lidé hodní lidé?“, anebo jiný příklad ještě jinak: „Je vám tento obličej sympatický a proč?“ vs. „Která žena na obrázku je podle vás nejhezčí?“ (P. S.: To mi připomnělo jedno z oblíbených rčení mojí babičky: „Ne milý ten, kdo krásný, ale krásný ten, kdo milý.“ – a to mne zase vede k otázce směru kauzality?!)

V konceptu atraktivity/sympatičnosti se nedokážu na základě nabízených definic zcela zorientovat. Jak mne studie poučila, „držení vlastnosti u osoby A vyvolá pozitivní emoční odezvu u osoby B – čímž osoba A uspokojuje potřeby B“ (např. str. 13). Z toho by vyplývalo, že osoba B má potřebu po krásnu, kterou jí osoba A saturuje, a dále máme za to, že potřeba po krásnu je antropologickou konstantou, definice krásna však nikoliv. Co z toho ale má osoba A? To je zřejmě předmětem diskuze na str. 17, kdy je konstatováno, že vlastnosti osoby A jsou zárukou lepšího výdětku, prestiže apod. V tomto pohledu je pak ale beneficentem osoba A. Je tedy ve svém důsledku atraktivita recipročním vztahem? Nebo (možným) základem sociální nerovnosti? A je tedy atraktivita nahlížena/hodnocena/interpretována z pozice subjektu, nebo objektu? Z předchozího pro mne vyplývá, že autorkou zdůrazněné tvrzení „fyzická atraktivita je symbolem mládí a lidský obličej vykazující známky stárnutí není percipován v kategoriích atraktivní/neatraktivní“ (str. 59) je zjednodušující, ne-li přímo zavádějící.

Dále nacházím několik indicií, že autorka nevytěžila relevantní sociálně-gerontologickou literaturu, která by podle mne výrazně obohatila kontextuální rámec interpretace. Těmi zmiňovanými indiciemi je např. nevyjasněná pozice ohledně kosmetického průmyslu, plastické chirurgie a vlastně celého anti-aging fenoménu. Z několika míst vyplývá, že zásahy plastické chirurgie jsou vnímány jako negativní, takto upravená tvář ale získává pozitivnější hodnocení (str. 79, též výsledek studie citované na str. 13). Interpretace výsledků se tak „chytá do vlastních sítí“, neboť jednou hovoří o „patrnosti PŘIROZENÉ péče“ (str. 43 i jinde) jako o pozitivního rysu, jindy péči (ne)přímo i explicitně odsuzuje kvůli její formě. I sami respondenti při popisu sympatického obličejce používali slova jako starání se, úprava, hodně velké dbání o sebe, kosmetika, plastika (str. 83), které jsou ale jinde hodnoceny s určitým despektem a odmítáním (viz princip „masking your age“, jak o tom hovoří i na str. 41 citovaná Hasmanová Marhánková). Je to tedy přirozená péče, která zvyšuje atraktivitu/sympatičnost staršího ženského obličejce? Nebo percepce jakékoliv péče? A je neoddiskutovatelné, že komentáře respondentů k upravenosti měly vždy pozitivní náboj? Hodnocení dvojitého standardu stárnutí je v práci také nejednoznačně interpretováno. Podvolují se hodnotitelky mýtu krásy, nebo se vůči němu negativně vymezují? Pokud se vymezují, je to proto, že mu samy nemohou dostát, nebo proto, že jsou od něj osvobozeny? Diskuze těchto souvislostí by pro mne práci výrazně obohatila.

Na str. 18 je citována studie Bulygina et al. s tím, že mezipohlavní rozdíly „stárnutím se věkem neustále zvýrazňují (Sic!)“, na jiných místech, vč. hned str. 19, se naopak hovoří o tom, že ženské tváře mají ve stáří tendenci nabírat maskulinní rysy, které se naopak z mužských spíše ztrácejí. Jak se autorka s tímto rozparem vyrovnává?

Pochopila jsem správně, že fáze menstruačního cyklu, resp. (ne)aktivita vaječníků ovlivňuje jak percipovanou krásu objektu, tak schopnost hodnotitelky (subjektu?) krásu vnímat? V jakých antropologických a sociálních souvislostech je možné tuto dynamiku vysvětlit v případě různě starých žen, nemůžeme-li zde využít v textu citovaných teorií o přípravě na reprodukci?

Autorka si sama správně všímá, že zejména u ženských obličejů, které se umístily na 1. až 5. místě, je porušen požadavek „neutrality výrazu“, který byl zadáním při fotografování. To může mít řadu různých důvodů, včetně jednoduchého vysvětlení reakcí na testovací situaci „fotoaparát = vědomá sebe prezentace = úsměv“. V případě komparace obličejů Z10 a Z9 je to zřetelně viditelné. A je to patrné i u mužských tváří, zejména v druhé polovině žebříčku, kde jsou muži s kníry zahnutými směrem dolů, čímž vytvářejí dojem svěšených koutků a také porušují presupozici neutrality. Autorka to diskutuje jako „neschopnost udržet neutrální výraz“, což nemusí být zcela přesné, protože u jiných žen je určité míry neutrality dosaženo. V kontrastu s usmívajícími se ženami ale jejich neutralita vyznívá jako „nedostatečný úsměv“. Je proto otázka, zda do výběru fotografií nevnikl nezáměrný prvek, a výsledkem tak je, že usmívající se tváře jsou hodnoceny jako sympatičtější než ty, které se neusmívají. (Čistě prakticky, nepomohl by pokyn „tvařte se jako na při fotografování na doklady“?) Ovšem pro tvrzení, že v tvářích starších lidí se většinou zrcadlí emoce, které v průběhu svého života prožívali nejčastěji, nemá předkládaný výzkum podklady, protože zkušenosti a nejsilnější emoce u fotografovaných subjektů nebyly zjišťovány. Doporučila bych se také vyvarovat tvrzení obsahujících hodnotící a absolutistická zájmena jako „každý“, „všichni“ apod. (např. str. 10, 37), resp. „my lidé jsme schopni relativně dobře z tváře odhadnout věk“ (str. 38) (já to třeba neumím vůbec; v tomto kontextu je možná zajímavý výsledek z mého výzkumu z roku 2008, kde 36 % respondentů uvedlo, že je-li vyzváno, např. v rámci konverzace, odhadnout věk nějaké ženy, ve 36 % případů se snaží říkat méně a pouze ve 26 % věk, který odhadne. Dotazuje-li se muž, pak je to 20 % záměrně nižších odhadů a 41 % co nejpřesnějších odhadů; kolem 15 % dotázaných pak uvedlo, že se v takové situaci snaží nějak odpovědi vyhnout (Vidovičová 2008: 67)).

Fakt, že párové srovnávání a přímý výběr nepřinesly stejné výsledky, je metodologicky velmi cenný závěr. Je proto otázkou, jaké jsou důvody v pozadí. Navíc bych měla obavu, zda by případné vylepšení softwaru, který by respondentovi hned předložil jím nejpozitivněji a nejvíce negativně hodnocenou tvář, nepřinesl respondentovi určitý diskomfort způsobený rozdílem mezi volbou, s níž je konfrontován, že učinil, a tím, o čem je přesvědčený, že volil (snad forma kognitivní disonance?).

V rámci obhajoby by bylo zajímavé více vyzdvihnout, k čemu interpretačně posloužily zápisky ze zúčastněného pozorování (zmíněna je například kontextuální informace o milém, ovšem neoholeném dědečkovi).

Doporučuji věnovat pozornost textu Soukupa a Rabušice (2007), příp. Hoema (2008) k tématu (doporučení ne-)používání statistické signifikance v případech nenáhodných výběrů. K hodnocení empirických kvantitativních výsledků pak mám všetečnou otázku, jestli nejsou rozdíly mezi věkovými skupinami hodnotitelů (zejm. žen) nadhodnoceny. Zejm. v tabulce 11 je přehledně vidět, že se jedná v zásadě vždy o stejnou skupinu tří tváří, a to na obou koncích škály. Statistická signifikance v případě

tohoto konkrétního souboru, který je navíc silně vychýlen ve prospěch vyšších stupňů vzdělání a není reprezentativní pro definovanou základní populaci (!), nemusí vypovídat o signifikanci věcné. Jsem přesvědčena o tom, že v případě takového výzkumu a takového účelu není žádná ostuda nazvat výběr záměrný, nahodilý, resp. tzv. convenience sample, zejména při relativně dostatečném počtu dotázaných.

Zajímavé je také hodnocení vousů, zejména v souvislosti s poslední módní vlnou tzv. hipster kultury, která si právě na delších bradkách a knírcích zakládá, a dokonce některé obchody nabízejí a propagují speciální pesticidy řady pro různé délky vousů. Je tedy opět nasnadě se ptát, zda zde nejsou ještě jiné intervenující proměnné, resp. zda daná zjištění platí pouze pro podsoubor starších mužů a proč. Bylo by tak nutné sledovat nejen různě zarostlé tváře jedněch a těch samých starších mužů, ale i mužů mladších, a to opět různými skupinami hodnotitelů. Je to, myslím, i důležitý ilustrativní bod k problému univerzality vnímání krásna/atraktivy vzhledem k působení módy a sociální konstrukce. Byť zajímavé zahraniční výzkumy mluví spíše ve prospěch vrozeného vnímání krásna/atraktivy, bylo by důležité odlišit, zda se toto evolučně dané „krásno“ nevztahuje např. pouze na viditelné projevy zdraví, kdežto ostatní nadstavbové prvky – vousy, vlasy a jejich barva, délka, tvar, náušnice, ozdoby kůže apod. – nejsou spíše předmětem kulturní definice, a zda tedy jako takové nejsou závislé na věku, kohortě, generační příslušnosti, pohlaví, socioekonomickém statusu, vzdělání, etniku, rase, kulturním kontextu atd. hodnotitele.

Co do formální stránky má text velmi slušnou úroveň, pravopisné chyby jsou zcela ojedinělé, orientace v textu snadná a řazení kapitol přehledné. Upozorňuji pouze na několik vhodných úprav: Prosím upravit zavádějící informace, že je pracováno s věkovou kategorií 20–65 let, když je pracováno se dvěma kategoriemi: 20–34 a 50–64 let (str. 49n). Na str. 51 se pracuje se zkratkami, které jsou vysvětleny až na str. 55. Na str. 63 vzniká nedorozumění ohledně relativních četností. Na základě textu pod tabulkou bych očekávala, že budou počítány podíly označení sympatický (847×) ze všech možných označení (1080×), tj. 78 %, nikoliv uvedených 16 % (SIC!), která se vztahují k hodnocení všech obličejů. Na straně 65 chybí „mužská“ obdoba tabulky 10, grafy 4 a 7 se navíc zdají být redundantní.

Formálně i věcně je text mírně zatížen vícenásobným opakováním stejných informací. Nejvíce to vadí při srovnávání Závěru a Souhrnu. Závěr by měl zjištění zasazovat do širší teoretické diskuze a rozvíjet zjištěné. Mnohočetné opakování výsledků testování H1 atd. je nadbytečné (v textu jej nacházím asi 10×). Pojem základní schéma „mládí, plodnost, reprodukce“ asi 3×, „mládí, plodnost“ asi 7× atd. Opakování jistě není nutně chyba, mnohdy je to čtenářsky příjemné, ale vícenásobné repetice na tak malém prostoru nepůsobí dobře a ubírají počty znaků, které by např. bylo možné využít pro diskuzi přesahu a význam vlastních zjištění. Pro případné opakování výzkumu bych navrhovala zvážit menší nebo ještě lépe skrytou identifikaci dotazníku, velké označení v titulu powerpointových prezentací by mohlo ohrozit přesvědčení respondentů o anonymitě výzkumu.

K informacím o respondentech by v textu bylo vhodné doplnit věkové rozpětí, případně přehlednou tabulku se souhrnem základních charakteristik respondentů, aby si je čtenář nemusel dohledávat sám v přílohách. Není zřejmé, co se myslí kategorií městský/venkovský typ – typ čeho? Vzhledem k míře detailu popisu ostatních postupů postrádám popis postupu rekrutace vzorku, aby bylo možné lépe odhadnout míru zkreslení. Není ani jasné, zda autorka disponuje znalostí skutečného chronologického věku fotografovaných subjektů, nebo také pouze vycházela z více či méně

kvalifikovaného odhadu, a de facto tak mohla podléhat podobným zkreslením percepce jako objekty výzkumu a (ne)vědomky je tak replikovat, posilovat.

I přes výše uvedené formální i věcné výtky považuji předloženou disertační práci za velmi inspirativní a zajímavou. Její pohled má potenciál obohatit jak oblast etnologie, zejména při doplnění důrazu na kontextuální procesy, tak oblast sociálněgerontologickou. Práci doporučuji k obhajobě, před úvahami o její (další) publikaci formou statě ovšem doporučuji zvážení výše uvedených připomínek (zejm. revizi empirické metodologie) a případné doplnění teoretické diskuze a závěrů.



Mgr. Lucie Vidovičová, Ph.D.

V Brně dne 25.11. 2015

Doporučená literatura:

Soukup, T., L. Rabušic. 2007. Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd – statistické významnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2007, Vol. 43, No. 2: 379–395

Hoem, J. 2008. The reporting of statistical significance in scientific journals. *Demographic research*, 2008, No. 18: 437–442

Vidovičová, L. 2008. Stárnutí, věk a diskriminace: nové souvislosti. Brno: MU.